

KİTAP DEĞERLENDİRME

Feridun M. Emecen, Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi, AĞASAR VADİSİ: ŞALPAZARI-BEŞİKDÜZÜ, Serander Yayınları, Trabzon, 2010, 322s.

Tursun Bey, Tarih-i Ebu’l-Feth isimli eserinin hükümdarın gerekliliğini anlattığı kısımda *“bu nev’-i şerif, bunca kemâlât ile, Fâil-i muhtâr ihtiyâriyle müdeni bi’t-tab vâkı’ olmuştur; ya’ni emr-i inti’âşında ve ahkâm-ı ma’âşında ictimâ’î –ki ana temeddün dîrler ki, örfümüzce ana şehir ve köy ve oba dinilür-. Anı tabi’atten ister ve nice istemeye ki yardımlaşmak için birbirine muhtâçdur”* demektedir. Temeddünün birlikte yaşamının ifadesi olarak yerleşim yerlerindeki görünümü, Osmanlı nizam anlayışının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Bu düzenin belirlediği birimlerin şehir, köy ve oba olması, düzenli bir yaşamın bu birimler ile olabileceğini göstermektedir. İnsanın yaşarken ayaklarını bastığı yerden etkilenmesi de özellikle İbn Haldun’dan beri bilindik bir husustur. İnsanoğlunun üzerinde yaşadığı yer ile bütünleşmesi neticesinde kimlik kazanan yerleşim yerlerinin tarihi birikimi de bugünkü durumu anlamada önemli bir araştırma alanıdır. Nitekim Osmanlı yerleşim birimlerinin kültürel yapısının Cumhuriyet dönemi yerleşim yerlerine yaptığı etki yadsınamaz. O yüzden ve Annales ekolü kaynaklı sosyo-ekonomik tarih yazımının getirdiği ivme ile yerleşim yerlerinin tarihleri görece uzun zamandır tarihçilerin ilgi odağı olmuştur. Bunun yanında özellikle Max Weber gibi sosyologların İslam muhitinde şehir olmadığı doğrultusundaki sorunlu bakış açılarının verdiği, tabir yerinde ise *“düzeltemeci”* çıkışlar da bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Türkiye’de bu alanda kıymetli çalışmalar kaleme alınmış ve özellikle şehirlerin tarihi birikimleri üzerinde Osmanlı arşiv belgelerinin yardımıyla *“belge üzerinden gözlem”* metodu ile şehirleşme olgusu irdelenmiştir. Bununla birlikte şehirlerden küçük birimlerin tarihi yapıları, gerek kaynak sıkıntısı gerekse metodolojik eksiklikler nedeniyle genelde üzerinde durulmayan bir mesele olarak

kalmıştır. Feridun Emecen, öncü çalışmaları ile bu konuda nasıl bir yöntem ile hareket edilebileceğini göstererek, şehirden küçük birimlerin de tarihi oluşumlarını ve yayılımlarını ortaya koyarak, en küçük Osmanlı yerleşim birimlerinin yitit tarihlerini gün yüzüne çıkarmış ve bir adım öteye geçmiştir.

Elimizdeki kitap da Feridun Emecen'in çalışmalarının bir devamı olup onları bütünleyen bir yapıdadır. Daha önceki çalışmalarında Emecen üçayaklı bir model uyarınca Doğu Karadeniz'deki yerleşim birimlerini incelemiştir. Bu modele göre ilk sırayı "kıyı kesiminin antik kale-şehirleri" ikinci sırayı "kıyıda korumasız küçük yerleşmeler durumun da olup da bilahare çeşitli ekonomik ve sosyal gelişmeler tahtında ortaya çıkan kasaba-şehirler; üçüncü sırayı da "vadi içlerinde dağınık köy yerleşmelerinin ortak pazarı konumundaki geçici toplanma mahallerinin zamanla birer kasaba haline gelişiyile oluşan iskân birimleri" almaktadır. Bizim tanıttığımız kitabı da bu üçüncü modelin olgusal düzlemde irdelendiği ve dolayısıyla teorik kabulün pratikte de geçerli olduğunun iyi bir örneğini teşkil etmektedir.

Bir giriş, üç bölüm, sonuç ve ekler kısmından oluşan kitabın birinci bölümü Ağasar/Akhisar vadisinin tarihi gelişimine ayrılmıştır. Vadinin coğrafi özelliklerinin, isminin nereden geldiğinin ve Osmanlı idaresinde Ağasar vadisinin durumunun incelendiği bölüm, hem kendi başına verdiği bilgilerle hem de diğer iki bölüme bir ön hazırlık olma niteliğiyle okuyucuyu yavaşça vadiye dâhil etmektedir. Emecen, 1515 tarihli bir tahrir kaydından vadinin ismini Akhisar olarak tespit ettikten sonra 35 km. uzunluğundaki vadinin coğrafi özelliklerini vererek topografik zeminini de belirler. Bundan sonra Ağasar/Akhisar vadisinin antik dönemden günümüze kadar olan tarihi varlığı birinci el kaynaklardan okuyucuya sunularak; bölge hakkında genel bir fikir edinilmesi sağlanmıştır. Takiben buranın Tanzimat dönemine kadar olan idari durumu ele alınmıştır. Bölge Osmanlı idaresine girdikten sonra muhtemelen Çepni gruplarının Trabzon Rum Devleti'nin sınır hatlarını zorladıkları askeri hatlar çerçevesinde bir idari teşkilat içine alınmıştır. 1486 tarihli tahrir defterine göre bölge Kürtün Zeameti dâhilindedir. 1583'te Oğuz köyüne bağlı olan mezralar müstakil birer köy haline gelmiş ve Ağasar vadi boyunun Akçaabad ile tabî bir sınır oluşturduğu tescil edilmiştir. 16. yüzyılın sonlarına kadar Ağasar vadi boyu, Kürtün/Çepni bölgesi ile idari ve organik bağı olan bir bölge olmuştur. 17. yüzyılda bölgenin bir kısmının Akçaabad nahiyesine bir kısmının da Yavabolu nahiyesine bağlı olduğu

anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda ise Yavabolu ve Akçaabad nahiyelerinin hangi köyleri içine aldığına dair bir takım problemlerin olduğu görülmektedir. Tanzimat dönemi arifesinde ve sonrasında ise bölge, Trabzon tarafına bağlı bir idari birimin parçası haline gelmiştir.

“Ağasar Vadisinde Yerleşme ve İskân Birimleri” başlıklı ikinci bölümde Emecen, Osmanlıdan önce vadi boyu yerleşimi ile alakalı hiçbir bilgi bulunmaması nedeniyle “vadinin iskâna açılmasını ve bugüne ulaşan tarihi sürecin mahiyetini anlayabilmek için Osmanlı dönemine ait kayıtlara bakmaktan başka bir çare bulunmamaktadır” diyerek 1486, 1515, 1554, 1571 ve 1583 tarihli tahrir defterlerindeki veriler ışığında Oğuz köyü merkezli olarak ortaya çıkan bölgenin tarihini aydınlatmaya çalışmıştır. 1486 tarihli defterde adı geçen Oğuz köyü, muhtemelen bir sınır yerleşmesi olarak ortaya çıkmıştır. Trabzon Komnenoslarının sahildeki güçlü kalelerine karşı taarruzda bulunan Türkmen gruplarınca meskûn hale getirilmiştir. 1515 tarihli defterde Oğuz köyü, Kürtün’e tâbi olarak kaydedilmiş ve bir sipahinin timarı olarak görülmektedir. Bu dönemde köyde “*sivil haneler*”, “*müsellemler*”, “*vergi muafiyetine sahip haneler*” ve “*mütekaid sipahilerden*” oluşan dörtlü bir demografik yapı bulunmaktadır. Bu kısımda Emecen, tahrir defterlerindeki bir kayda dayanarak dönemin genel yapısı içerisinde Safevi-Osmanlı mücadelesinde Oğuz köyünün konumunu belirlemiştir. Buna göre 1486 tarihli tahrirde isimleri zikredilen hane sahiplerinin bu tarihte 21’inin “*gaip*” olduğu görülmektedir. Bunların Kızılbaşlara dâhil olduğu anlaşılmaktadır; fakat bu tespitin yapıldığı yere düşülen bir not meseleyi açıklığa kavuşturmaktadır. Buradaki halkın kızılbaşlara “zaruri itaat ettikleri” notu onları yeniden kazanmanın bir yöntemi olarak belirlemektedir. Nitekim Safevi tahrikiyle yerlerini terk edenlere tekrar dönmeleri halinde eski mülkleri ve toprakları verilecekti. Böylece, Emecen’in ifadeleriyle “burada idarecilerin amacının bu gibi Kızılbaş muhibbi kimselerin yeniden kazanılması olduğu ve dolayısıyla nispeten yumuşak bir tavır sergileyerek sosyal-ekonomik devamlılığı sağlamaya çalıştıkları da tahmin edilebilir.” Söz konusu kayıt, yerel tarih incelemeleri esnasında genel tarihi yapıyı gözetmenin önemini açık bir şekilde göstermektedir. Yine yerel bir kaydın genel Osmanlı zihniyetini ve siyasi tutumunu göstermesi de, Osmanlı belgelerinin indirgemeci bir okumaya tâbi tutulamayacağı gözler önüne sermektedir.

1554 tarihli defter incelendiğinde de aradan geçen 40 yıla nazaran

köyün yapısında önemli bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Bundan sonra 1571 yılında yapılan bir tahririn verileri ışığında bu dönemde daha önce mezra topluluğu şeklinde zikredilen yerlerin önemli bir kısmı müstakil birer köy haline gelmiştir. Bu tahrirden sonraki 1583 tarihli defterdeki kayıtlar “Ağasar vadisindeki yerleşmelerin artık iyice oturmuş bir fiziki özellik kazandığını, nüfus bakımından da gelişme meyli gösterdiğini” ortaya koymaktadır. 1584 yılı itibarıyla kaydedilen bu ilerlemenin çekirdeği olan Oğuz köyünün tek ve fiziki bütünlüğe sahip bir köy değil de geniş bir iskân ünitesi olma durumu, vadiyi etkileyen bir diğer yerleşme olan Yavabolu’nun bu tarihlerde kaydettiği gelişme ile de desteklenerek 17. yüzyıla girerken Ağasar vadisinin sosyal ve ekonomik gelişmesinin genel trendi belirlenmiştir.

“17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ağasar Vadisi” başlıklı son bölümde, Oğuz ve Yavabolu merkezli olarak ortaya çıkan vadi boyu yerleşmelerinin standartlaşmasının ve daimilik kazanmasının 17. yüzyılda olduğu tespitinden sonra Emecen, Şarlı Nahiyesi’nin ortaya çıkışına doğru Ağasar yerleşmelerini ele almıştır. Yeni ortaya çıkan köyler, demografik yapı gibi meselelerin 1682 tarihli bir avarız defteri ekseninde ortaya konulduğu görülmektedir. Defterden çıkan sonuç itibarıyla 17. yüzyılın sonlarında Ağasar vadisi yerleşmeleri giderek daha da genişleyebileceği bir temel kazanmıştır. Bu sürecin devamını 18. yüzyıl için benzer kayıtların olmaması nedeniyle izlemek mümkün olmamıştır; fakat 1682’den sonra Ağasar vadisini ihtiva eden düzenli kayıtların 1830 genel nüfus sayımlarında yeniden ortaya çıkması, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait bir dizi belge ile birlikte bazı yeni bilgiler sağlamış ve bundan sonraki alt başlıklarda bu veriler değerlendirilmiştir. 19. yüzyılda Şarlı nahiyesi ve kasabası irdelenmiş daha sonra da Şarlı nahiyesinden bir pazar merkezi olarak Şalpazarına geçiş ve Ağasar vadisinin güney yerleşmeleri ele alınmıştır. 1900’lü yılların başlarında artık Şalpazarı’na rastlanmaya başlanmıştır. Bundan sonra da Ağasar vadisinin kuzey yerleşmeleri ele alınarak vadi boyu yerleşimin modellenmesi olgusal temelde de nihayete ermiştir.

Netice itibarıyla Türk gruplarının merkez üssü durumunda bulunan Oğuz köyü temelli olarak yerleşime açılan vadi, hem kıyı iskelelerle hem de yaylalık alanlarla olan bağlantılar çerçevesinde gelişme göstermiş ve özellikle 1835’te yerleşim yerlerinin iyice belirginleşmesi neticesinde bugüne uzanan bir devamlılığı gözlenebilir kılmıştır.

Kitapta dikkat edilmesi gereken bölümlerden biri eklerdir. Çalışmada kullanılan arşiv malzemesinin transkripsiyonlarının verildiği ekler bölümü, ham malzeme ile okuyucuyu muhatap etmesi bakımından ayrı bir önemi haizdir. Birebir ana kaynak ile karşı karşıya bulunan okuyucu, belli oranda kendi gözlemini de yapabilme şansı bulmaktadır. Yine Oğuz ve Yavabolu köylerinin (1486-1583), 1835 ve 1837 yılları arasındaki Ağasar vadisi köylerinin nüfus yapıları tablolar halinde okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca köyleri ve topografyayı ortaya koyan haritalar ve kitabın sonundaki kişi ve yer adları dizini bölge tarihi çalışmalarında nasıl bir yöntem takip edilebileceğini tamamlayan unsurlardır.

Böylece, vadinin tarihini ayrıntıları ile ortaya koyan Emecen, önermiş olduğu teorik modeli somut olarak da ispatlayarak kendisinden sonra Doğu Karadeniz yerleşmelerini inceleyecek araştırmacılara sağlam bir temel sağlamış, bu tip çalışmaların önündeki zorlukları aşmanın yollarını göstermiştir.

*Turan AÇIK**

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON.